

ZEMZEM

Terhîni – Müfid M. Kumeyha), Beyrut 1407/1987, VII, 286; Mes'ûdî, *Mürûc'ü'z-zeheb* (Abdülhamîd), I, 242; II, 127; Mutahhar b. Tâhir el-Makdisî, *el-Bed' ve'l-târîh* (nşr. Halîl İmrân el-Mansûr), Beyrut 1417/1997, I, 240; II, 34; Bekrî, *Mu'cem*, III, 701; İbn Cübeyr, *er-Rihle*, Beyrut, ts. (Dârü's-şarî'l-Arabî), s. 71, 76, 84, 86, 98-101, 103-104, 108, 110, 118; Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân*, III, 148-149, 347; Kurtubî, *el-Câmî*, II, 128; III, 256; IX, 368-370; XVIII, 222; Tücbî, *Müstefâdü'r-rihle ve'l-ıhtirâb* (nşr. Abdülhafız Mansûr), [baskı yeri ve tarihi yok] (ed-Dârü'l-Arabiyye), s. 302-324; Ebü'l-Fidâ İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-nihâye* (nşr. Ali Abdüssâtir v.dğr.), Kahire 1408/1988, II, 34; V, 164; Takyyüddin el-Fâsî, *Şifâ'ü'l-garâm* (nşr. Ömer Abdüsselâm Tedmürî), Beyrut 1405/1985, I, 397-416; II, 400; Şemseddin es-Sehâvî, *el-Cevâhîr ve'd-dürer fi tercemeti şeyhi'l-İslâm İbn Hacer el-Askalânî* (nşr. Hâmîd Abdülmecîd – Tâhâ ez-Zeynî), Kahire 1406/1986, I, 106, 109, 319; Şâmî, *Sübülü'l-hüdâ*, I, 210-224; II, 82-86, 96, 202; V, 359; Cârullah İbn Zahîre, *el-Câmî'u'l-laîf fi fazli Mekke ve ehlihâ ve binâ'i'l-Beyti's-şerîf* (nşr. Ali Ömer), Kahire 1423/2003, s. 191-192, 238-243; Nehrevâlî, *el-İ'lâm bi-a'lâmi Beytüllâhi'l-harâm* (nşr. Ali Muhammed Ömer), Kahire 1425/2004, s. 169; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme* (Dağlı), IX, 386-388; Ali b. Tâceddin es-Sincârî, *Menâ'ihu'l-kerem fi ahbâri Mekke ve'l-Beyti ve vülâti'l-Harem* (nşr. Cemîl Abdullah M. el-Misrî v.dğr.), Mekke 1419/1998, I, 281, 402; II, 90, III, 565; IV, 225-226; Ahmed b. Ali eş-Şâfiî, *İ'lâmü'l-mültezem bi-fâzileti zemzem* (nşr. Remzî Sa'deddin Dimaşkiyye, *Likâ'ü'l-aşri'evâhîr bi'l-Mescidi'l-Harâm* içinde), Beyrut 1422/2001, cüz 25, s. 1-44; Muhammed b. Ahmed es-Sabbâğ, *Tahşîlü'l-merâm* (nşr. Abdülmelik b. Abdullah b. Dehîş), Mekke 1424/2004, tür.yer.; Abdullah b. Muhammed el-Gâzî el-Mekki el-Haneî, *İfâdetü'l-enâm* (nşr. Abdülmelik b. Abdullah b. Dehîş), Mekke 1430/2009, I, 601-603; *Mir'âtü'l-Haremeyn*, I, 975-978; İbrâhim Rifat Paşa, *Mir'âtü'l-Haremeyn*, [baskı yeri ve tarihi yok], I, 255-259; Hüseyin Abdullah Bâselâme, *Târîhu 'imâretü'l-Mescidi'l-Harâm*, Cidde 1400/1980, s. 299-305; Cevâd Ali, *el-Muفاşşal fi târihi'l-'Arab kable'l-İslâm*, Beyrut 1980, IV, 16, 77-78; V, 315; VI, 396, 439; Sâid Bekdâş, *Fazlü mâ'i zemzem*, Mekke 1413/1993; a.mlf., *Kâbe Altındaki Cennet İmağı* (trc. Hamza Tekin), İstanbul 1998; Gülden Sarıyıldız, "XIX. Yüzyılda Hicaz'da Kolera ve Zemzem Suyu", *III. Tıp Tarihi Kongresi: İstanbul 20-23 Eylül 1993: Kongreye Sunulan Bildiriler*, Ankara 1999, s. 295-300; Mustafa S. Küçükaşçı, *Câhiliye'den Emevîler'in Sonuna Kadar Haremeyn*, İstanbul 2003, s. 81-84, 87; a.mlf., *Abbasiler'den Osmanlılar'a Mekke-Medine Tarihi*, İstanbul 2007, s. 38-39, 51-52, 113, 174, 182, 201, 247; Zekai Şen, *Manevi ve Bilimsel Açından Zemzem Suyu*, Cidde 2006, s. 57, 71-73; A. Süheyl Ünver, "Ayasofya Türk Efsaneleri Hakkında", *TFA*, I/1 (1949), s. 9-10; Abdülkerim Özyayın, "Zemzem", *İA*, XIII, 519-520; a.mlf., "Dânişmend Gazi", *DİA*, VIII, 468; Jacqueline Chabbi, "Zamzam", *EI²* (İng.), XI, 440-442.

MUSTAFA SABRİ KÜÇÜKAŞÇI

ZENÂTE

(زَنْتَة)

Berberîler'in
büyük kollarından biri.

Mağrib-i Evsat'tan çıkıp Mağrib'in her tarafına yayılan Zenâte kaynaklarda bölgenin ikinci büyük kabilesi olarak zikredilir (birincisi Sanhâce) ve yaygın rivayete göre Levâte, Hevâre, Nefûse gibi Butr kolundandır. İbnü'l-Esir ve diğer bazı tarihçiler Zenâteliler'in bölgeye Filistin'den geldiğini ileri sürerler. Sanhâceliler yerleşik hayat sürerken Zenâteliler daha ziyade göçebe halde yaşıyorlardı. En önemli merkezleri Tilimsân'dır. Zenâte kabileleri özellikle güneye, bozkıra ve çöllere doğru çok geniş bir alana yayılmışlardır. Zenâte'nin önemli kolları Cerâve, İfren, Miknâse, Ya'lâv, Hazer, Mağrâve, Vernânü, Hazrûn, İlüm ve Vâsin'dir. Zenâte Berberîleri, İslâm fetihleri sırasında Bizans'ın yanında yer alarak Emevîler'i durdurmaya çalıştılar. Berberî Evrebe kabilesi lideri Küseyle'nin çıkardığı isyanın bastırılmasının ardından Avrâs bölgesindeki Berberî kabileleri Zenâte'nin Cerâve kolunun lideri Kâhine'nin etrafında toplandılar. Hassân b. Nu'mân el-Gassânî kumandasındaki İslâm ordusunu mağlûp eden ve bütün bölgeyi egemenliği altına alan Kâhine, ancak Emevî Halifesi Abdülmelik b. Mervân tarafından gönderilen takviye kuvvetlerinin yardımıyla ortadan kaldırılabildi. Kâhine'nin öldürülmesinden (82/701) bir süre sonra Benî İfren dahil Berberîler'in tamamına yakını İslâm'a girdi. Ancak Emevîler'in mevâlî politikası Berberîler arasında Hâricîliğin yayılmasına ve yeni isyanların çıkmasına sebep oldu. 122'de (740) isyan ederek Tanca'yı ele geçiren Sufri / Hâricî lideri Meyserel-Medgarî iç çekişmeler dolayısıyla öldürülünce isyancıların başına Zenâte kabilesinden Hâlid b. Humeyd geçti. Hâricîler onun liderliğinde Emevî ordularını ağır bir yenilgiye uğrattılar (123/740) ve Fas'ta kontrolü ellerine geçirip bölgedeki şehirleri tahrip ederek yağmaladılar. İsyân bütün Kuzey Afrika'da ve Endülüs'te yankı buldu.

Zenâteliler, Emevîler'in çöküş yıllarında büyük güç kazandılar ve hâkimiyet alanlarını Tunus'a kadar genişlettiler. Zenâte'nin en kalabalık kolu olan İfrenîler'den Sufri / Hâricî lideri Ebû Kurre, isyanını Abbâsîler döneminde devam ettirerek Mağrib-i Evsat'ın büyük kısmını hâkimiyeti altına aldı ve Tilimsân'da kendini imam ilân

etti (148/765). İbâzî Hâricîler'le birlikte Abbâsîler'e karşı yürütülen büyük isyân hareketine katıldı. Berberî isyanı ancak 155 (772) yılında bastırılabilirdi. Zenâte'nin kollarından Miknâse'ye bağlı Midrâsîler aynı yıl içinde Sicilmâse'ye hâkim oldular ve hâkimiyetlerini 366 (976) yılında Endülüs Emevîleri tarafından ortadan kaldırılınca ya kadar devam ettirdiler.

İdrîsîler'in kurucusu I. İdrîs, Mağrâve'nin reisi Muhammed b. Hazer'in desteğiyle Tilimsân ve civarını ele geçirip Zenâte Berberîleri'ni itaat altına aldı. 312 (924) yılında Mûsâ b. Ebü'l-Âfiye ez-Zenâtî tarafından işgal edilen Fas, İdrîsîler'in idaresinden çıktı ve ertesi yıl Fâtımîler'e bağlandı. Zenâte kabilesi, Fâtımîler'in İdrîsîleri'ni Tilimsân'dan çıkarmasının ardından Benî İfren'in Varkû kolundan olan Ebû Yezîd en-Nükkârî'nin Tûzer'de Fâtımîler'e karşı 332'de (943) başlattığı isyanla tekrar tarih sahnesinde görüldü. Tilimsân ve civarında yaşayan İfrenîler'in lideri Ya'lâ b. Muhammed 338 (949-50) yılında İfknâ şehrinin kurdu ve emirliğini ilân edip hutbeyi Endülüs Emevî halifesi adına okuttu. III. Abdurrahman da onu Cezayir ve Tilimsân valiliğine tayin etti (344/955-56). Berberîler'le Endülüs Emevîleri arasındaki yakınlaşma Benî İfren ile diğer Zenâte kabilelerinin Endülüs'e göçlerini kolaylaştırdı. Ancak kısa süre sonra bölge tekrar Fâtımîler'in eline geçti ve karışıklıklar ortaya çıktı. Bu esnada Hilâlî Arapları'nın bölgeyi istilâsı üzerine kırsal kesimde oturan göçebe Zenâteliler, kendi arazilerini Araplar'a bırakarak Cezayir'in Vehrân (Oran) bölgesindeki yüksek yaylaya göç etmek zorunda kaldılar. Bir kısmı da civardaki şehirlerde yerleşti. Diğer taraftan 305 (917) yılında Miknâse kabilesi, Tâze'den gelip adını bu kabileden alan Fas'ın Miknâs şehrinin bulunduğu bölgeye yerleşti. Yaklaşık bir asır sonra kurulan Miknâs şehri Murâbitlar'a itaat edinceye kadar (461/1069) bu kabilenin egemenliğinde kaldı.

Endülüs Emevîleri'nin hâkimiyetini tanıyan Zenâte kabileleri Fâtımîler'i destekleyen komşuları Sanhâceliler'le mücadeleye girdi. Bu yakınlaşmada, Zenâteliler'in Endülüs Emevîleri'nin kurucusu I. Abdurrahman ile annesi tarafından akraba olma ihtimalinin etkili olduğu ileri sürülmüştür. İbn Ebû Âmir el-Mansûr döneminde (976-1002) pek çok Zenâtelî Endülüs'e geçti ve hilâfet ordusuna katıldı. Âmirîler'in ordusuna katılmak için Endülüs'e gelen Zenâte kollarından biri de Benî Hazrûn'dur. Mülûkü't-tavâiftten olan Benî Hazrûn 1012-1066 yıllarında Endülüs'te Er-

ZENÂDIKA

(bk. ZINDIK).

küş ve çevresinde hüküm sürdü. Bu dönemde Zenâte büyük bir güç kazandı, diğer bazı kolları da buldukları merkezlerde yönetimi ellerine aldı. Tilimsân'da Ya'lâvîler, Sicilmâse'de Hazrûniler hüküm sürüyordu. İfrenîler'den Ebû'n-Nûr, Endülüs'te Ronda'yı (Runde) zaptederek orada dördüncü Benî İfren emirliğini tesis etti (405/1014). Murâbıtlar'ın kuruluşu öncesinde Mağrib-i Aksâ da Zenâte'den birçok kabilenin veya kabile topluluğunun hâkim olduğu bir mozaik görünümündeydi. Fas üzerindeki Endülüs Emevîleri-Fâtımî rekabetini Emevî-Zenâte rekabeti takip etti; Zenâte kabilesinden Zîrî b. Atıyye el-Mağrâvî Fas'ta kontrolü eline geçirdi. Bir süre onun hâkimiyetinde kalan şehir daha sonra Mağrâve, Benî İfren ve Miknâse arasında hâkimiyet mücadelesine sahne oldu. Miknâse kabilesi geri çekildiği halde diğer iki kabile, Fas'ın Murâbıtlar'ın hâkimiyeti altına girdiği tarihe kadar (462/1070) bu mücadeleyi sürdürdü. XI. yüzyılın ikinci yarısında kurulan ve Ağmât'ı Zenâte'nin elinden alarak geçici başşehir edinen Murâbıtlar bu emirliklerin tamamını egemenliklerine aldılar; siyasal birliği sağlamanın yanı sıra Batı Mağrib'i Mâlikî mezhebine bağlı dinî bir anlayış çerçevesinde birleştirdiler.

Murâbıtlar'ın son dönemlerinde Zenâte'nin bazı kolları onların safında yer alırken bazı kolları Muvahhidler'in ordusuna katıldı. Çünkü Muvahhidler'in kurucusu Abdülmü'min el-Kûmî de Zenâte kabilesinin Kûmye koluna mensuptu. Zenâte bu devletin aslı unsurunu teşkil eden üç Berberî kolundan biriydi (diğerleri Masmûde ve Sanhâce). İbn Tûmert'in mensup olduğu Masmûde birinci sırada, Abdülmü'min el-Kûmî'nin Merakeş'e getirip orduda görevlendirdiği Kûmye ise ikinci sırada yer alıyordu. Zenâte birlikleri Muvahhidler'in Endülüs'teki hıristiyan devletlerle yaptıkları savaşlara katıldılar. Zenâte kabilesinin bölgede etkinliklerini gösterdikleri asıl dönem ise Muvahhidler'in çöküşü sırasında başladı. Bu yıllarda Zenâte'ye mensup Benî Abdülvâd, Tilimsân'da Abdülvâdîler (Zeyyânîler) Devleti'ni kurarken yine aynı boydan olan Benî Merîn, Merakeş'i ele geçirip Muvahhidler'in nüfuzuna son verdi ve Merînîler Devleti'ni tesis etti. Merînîler'in yerini alan Vattâsîler de Zenâte'ye mensuptu. Zenâteliler arasında önceleri Hâricîlik yayılmış olsa da zamanla tamamına yakını Mâlikî mezhebini benimsemiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, III, 26; V, 316, 494; VIII, 47, 422, 616, 622-624, 665; IX, 322-377, 450,

566-569; İbnü'l-Kattân el-Merrâkûsî, *Nağmü'l-cümân* (nşr. Mahmûd Ali Mekki), Beyrut 1410/1990, s. 253 vd.; İbn Abdülmelik, *ez-Zeyl ve't-tekmile li-kitâbejil-Mevsûl ve's-Sıla* (nşr. Muhammed b. Şerîfe), Rabat 1984, II, 428; İbn İzârî, *el-Beyânü'l-muğrib*, III, 17, 22; İbn Ebû Zer', *el-Enisü'l-muğrib*, Rabat 1972, s. 134, 136, 141, 164; *el-Hulelü'l-meşîyye fi zikri'l-ağbârî'l-Merrâkûşîyye* (nşr. Süheyl Zekkâr - Abdülkâdir Zimâme), Rabat 1979, s. 22, 32-33, 86, 122-123, 130, 136, 184-186; Lisânüddin İbnü'l-Hatîb, *A'mâlü'l-a'lâm* (nşr. Seyyid Kesrevî Hasan), Beyrut 1424/2003, II, 356-365; İbn Haldûn, *el'İber*, VI, 13, 231-232; Himyârî, *er-Ravzü'l-mi'âr*, s. 126, 135-136, 441; Hasan el-Vezzân, *Vasfû İfrîkiyye*, I, 36-38, 194-196, 364; II, 7, 16, 127; Ahmed b. Muhammed el-Makkarî, *Nefhu'l-tîb* (nşr. Yûsuf M. el-Bikâî), Beyrut 1998, I, 258, 277, 300-310; VI, 87-100; M. Abdullah İnân, *'Asrû'l-Murâbiîn ve'l-Muvahhidîn fi'l-Mağrib ve'l-Endelûs*, Kahire 1411/1990, I, 80-81, 136, 231-253, 275-277, 294, 418; II, 116, 176, 198, 271, 334, 376; Lütfî Şeyban, "Endülüs Emevî Hanedanına Karşı Bir İktidar Denemesi: Endülüs Emevîleri Hâciblerinden el-Mansûr Muhammed İbn Ebî Âmir (366/976-392/1002)", *İslâmî Araştırmalar*, XI/3-4, Ankara 1998, s. 250-272; G. Marçais, "Zenâte", *İA*, XIII, 520-521; C. Hames, "Zenâta", *EI²* (İng.), XI, 442-443.

LÜTFİ ŞEYBAN

ZENB

(bk. GÜNAH).

ZENBİLLİ ALİ EFENDİ

(ö. 932/1526)

Osmanlı müftüsü ve âlimi.

Fahreddin er-Râzî'nin soyundan gelen Cemâleddin Aksarâyî'nin torunu Ahmed Çelebi'nin oğludur. Cemâleddin Aksarâyî'nin neslinden geldiği için çağdaşı diğer devlet ve ilim adamı akrabaları gibi Cemâlî nisbesiyle anılır. Fetva almak üzere kendisine başvuranların işlerini kısa sürede sonuçlandırmak için evinin penceresinden sarkıttığı zembille soruları alıp cevapları yine zembile koyup vermesinden dolayı halk arasında "Zenbilli müftü, Zenbilli Ali Efendi" olarak tanınmıştır. Doğum tarihine ve yerine dair kesin bilgi yoktur. Cavit Baysun, 932'de (1525) ileri bir yaşta vefatını ve tahsiliyle hizmet sürelerini göz önüne alarak Fâtih Sultan Mehmed'in ilk saltanat yıllarında (1444-1446) doğmuş olduğunu söyler (*İA*, III, 85). Hüseyin Hüsameddin'e göre Amasya'da Eslem Hatun (İslâm) mahallesinde dünyaya gelmiştir (*Amasya Tarihi*, I, 105, 321). Ancak onun birçok kişiyi Amasyalı gösterme gayreti göz önüne alınarak buna şüpheyle bakılmalıdır. Bazı kaynaklarda ise Karamanlı di-

ye zikredilir. Cemâlî ailesinin Aksaray'da ikamet ettiği ve daha sonra bu aileden bazı kişilerin İstanbul'a göçtüğü bilinmektedir; bu sebeple onun Aksaray'da doğduğu ileri sürülmektedir.

Zenbilli Ali Cemâlî Efendi ilk eğitimini, Pîrî Mehmed Paşa'nın annesi tarafından dedesi olan Lârendeli Mevlânâ Hamza'dan aldı. Ardından İstanbul'a gidip Molla Hüseyin'in derslerine devam etti. Molla Hüseyin müftülüğe tayin edilince Bursa'ya giderek burada Sultâniye müderrisi olan Mevlânâ Hüsâmzâde Mustafa Efendi'den ders okumaya başladı. Öğrenimini tamamlayınca Hüsâmzâde onu kendisine müîd edindi ve kızı ile evlendirdi. Fâtih Sultan Mehmed zamanında Edirne'de, Mecdi'ye göre Ali Bey Medresesi, Hoca Sâdeddin'e göre Taşlık Medresesi müderrisliğine getirildi. Ayrıca padişah tarafından kendisine 5000 akçe ile birlikte elbiseler gönderildi. Karamânî Mehmed Paşa veziriâzam olunca siyasî rakibi Sinan Paşa ile Zenbilli Ali Efendi arasındaki yakın münasebetten dolayı onu önce Edirne'de Beylerbeyi Medresesi'ne, ardından Sirâciye Medresesi'ne sürdürdü ve ücretini düşürdü. Bunun üzerine görevinden istifa eden Ali Cemâlî, Halvetiyye şeyhi Mes'ûd-i Edirnevî'nin hizmetine girdi ve onun desteğini almaya çalıştı. Daha sonra İstanbul'a taşındı. Burada, Sinan Paşa'nın yanı sıra dönemin birçok aydınının bağlandığı Konyalı Şeyh İbnü'l-Vefâ Muslihuddin Mustafa'nın tekkesine devam edip onunla sık sık görüştü. Fâtih Sultan Mehmed'in vefatı ve Sadrazam Karamânî Mehmed Paşa'nın yeniçeriler tarafından katlinin ardından tahta çıkan II. Bayezid döneminde yeniden müderrisliğe geçti. Mecdi'ye göre II. Bayezid bir gece rüyasında Ali Cemâlî'yi görmüş, onunla gö-

Zenbilli Ali Efendi'nin bir fetvası (*İlmiyye Salnâmesi*, s. 343)

